

Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä¹

Forma Koivulehto

I

1. LpR *s a u d e* 'tervahauta'

1.1. Lindahlin ja Öhrlingin vanha ruotsinlapin sanakirja (1780) kirjaa substantiiviin *saude* tervahaudan nimityksenä: *saude* 'picaria, tjärdal'; *sauden tarweb päldet* 'in picaria picem liquidam excoquere, bränna tjära'. Friisin sanakirja (1887) sisältää saman tiedon ja mainitsee sanan ruotsinlappalaiseksi: *saude* 'picaria, Grav til at brænde Tjære i'. J. K. Qvigstad (1893 s. 284) selitti sanan skandinaaviseksi lainaksi rinnastaen sen mnorj. sanaan *seyðir* (*seyðir*), jonka hän selittää 'the fire pit'. Tämä skand. sana, joka voidaan kääntää myös 'keittotuli', on alun alkaen merkinnyt 'keittokuoppaa' (de Vries s. 471, Ólsen 1909). Qvigstad liittää mukaan (myös Friisillä esiintyvän) *sauto-peci*-termin, tämä Lapin kuvauksissa esiintyvä sana tarkoittaa peitetystä maa-kuopassa hautomalla — tulta apuna käyttäen — pehmitettyä männyn sisäkuorta (lähteenä Q:lla on von Düben 1873 s. 145). T. I. Itkonen (1918 s. 43) vertasi sen sijaan näitä lapin sanoja suomen verbiin *hautoa* ja substantiiviin *hauta*. Rinnastus sm. *hauta* = lpR *saude* esiintyy edelleen Kalimalla (1936 s. 98), ja siihen viittaa vielä Trygve Sköld (1961 s. 171) Qvigstadin rinnastusta käsitellessään.

Y. H. Toivonen on kuitenkin varustanut SKES:ssa tämän sm.-lp. rinnastuksen kysymysmerkillä. Tähän onkin aihetta. Kun näet tässä sm. *h:ta* (< ksm. *š*) vastaisi lapissa *s*, täytyisi kyseessä olla joko hyvin vanha laina suomesta lappiin tai yhteinen sana (vksm. *šauta). Siinä tapauksessa odottaisi kuitenkin mieluummin suomen ensitavun *a:n* vastineena lapissa *uo:ta*: vrt. sm. *halla* (< *šalna) ~ lpN *suol'dne*, sm. *rauta* ~ lpN *ruow'de*, sm. *lauta* ~

¹ Tämänluonteisessa tutkimuksessa lähes korvaamattomia edellytyksiä ovat olleet Suomen kielen etymologinen sanakirja ilmestyneiltä osiltaan (SKES), luettelot suomen kielen etymologisesti käsitellyistä sanoista (Kai Donner, Elvi Erämettä) ja Sanakirjasäätiön kokoelmat. — Mikko Korhosta ja Pekka Sammallahtea kiitän monista lapin kieltä koskevista tiedoista ja keskusteluista.

lpN *luow'de*, sm. *heinä* (< *šajna) ~ lpN *suoi'dne*.² Odotuksenmukainen *haudan* vanha vastine lapissa on siis lpN *suow'de*, ja tällainen sana esiintyykin lapissa, merkityksessä 'kidukset; kita'. Lp. *suow'de* ja ims. *hauta* kuuluvatkin ilmeisesti todella yhteen: semanttiselle suhteelle on löydettävissä paralleeleja, siitä lähemmin tuonnempaa (kohta 2). Selvä myöhempi laina suomesta on sen sijaan lappiin laajalti levinnyt *haw'de* 'hauta' (SKES).

1.2. Mutta palaamme takaisin ruotsinlapin *saude*-sanaan. Nykyisin, kun meillä on Qvigstadin aikaan verrattuna täydellisemmät apuneuvot käytettävissä, voimme nähdä, että hän oli pääasiassa oikeassa: lapin *saude* on germaanista lähtöä. Sen originaali kuuluu samaan pesyeeseen, johon Q:n mainitsema muinaisnorjan sanakin kuuluu. Gotlannin vanhakantaisessa murteessa on säilynyt neutrisukuinen substantiivi *säide* (kirjak. asussa *söde*) 'tjärdal, tjärmila', siis 'tervahauta' (Säve et alii s. 1056—); vanhin tämän murreosan selitys on vuodelta 1732: »tiärobruk, ther the brenna tiäro» (Neogardin kok.). Gotlannin murteen sanakirja, joka tämän sanan kirjaa, antaa laajassa sana-artikkelissaan lisäksi tarkan kuvauksen tervahaudan rakentamisesta ja polttamisesta (*bränna säide*). *Säide*-sanan kantaskandinaaviseksi (t. kantagerm.) originaaliksi saamme äännelaillisesti asun *saupia (vrt. samaan pesyeeseen kuuluvaa, mutta umlautitonta maskuliinia gotl. *saud* < mgotl. *saupr* 'kaivo' < kskand. *saupa-). Tämä kskand. *saupia, jossa myöhemmin tapahtunutta umlautia ei vielä näy, sopii sekä äänteellisesti että siis myös semanttisesti tarkalleen lapin sanan germaaniseksi originaaliksi. Äännesuhteeseen lpR *saude* ~ kskand. *saupia vrt. esim. lpR *hardo* = lpN *har'do* 'hartia' (SKES) ~ kskand. *hardiö (> mruots. *hærþ* 'hartia'), lpR *raudo* (Lindahl—Öhring) = lpN *raw'do* 'nieriä, rautu' ~ kskand. *rauðiö (> mnorj. *reyðr* id.), lpN (*h*)*al'le* 'suojaaja tarjoava kallion kolo' ~ kskand. *hallia- (> mnorj. *helli-r* id., Nielsen 1945 s. 59). Sama äännesuhde näkyy myös suomesta saaduissa lainoissa, kuten lpN *hal'de* ~ sm. *haltia*, lpN *raw'de* 'seppä' ~ sm. *rautia* id. Lapissa on ilmeisesti jo lainattaessa mukautettu sanat omaan, kielessä ennestään olleeseen tyyppiin, jota edustaa esim. lpN *mån'ne* 'menevä, menijä' (= sm. *menijä*). Täten kskand. *-i*- ei ole saanut vastinetta (prof. Mikko Korhosen suullinen selitys).

Kskand. *saupia n. eroaa vain suvultaan siitä skand. sanasta (*seyðir*), josta Qvigstad johti lapin *saude*-asun. Lainautuminen on siis kuitenkin tapahtunut jo kantaskandinaavisella kaudella — ennen skand. umlautin ilmestymistä ensitavuun — eikä (kuten Q. oletti) vasta muinaisskandinaavisella (mnorj.) (vrt. Nielsen 1945 s. 57—64, ks. myös Sköld 1961 s. 172).

1.3. Kskand. *saupia kuuluu germaaniseen pesyeeseen, jonka keskuksena

² Alun perin *e*-vartaloisissa sanoissa tämä on sääntönä (lp. *luok'tä* = sm. *lahti*), mutta se on myös toisen tavun *a*:n edellä normaali suhde: ks. Erkki Iitonen, Vir. 1950 s. 72.

on vahva verbi kgerm. **seuba-*; verbin germ. jatkajien merkitys on 'kiehua, keittää' (mnorj. *sjóða*, nruots. *sjuda*, mys. *siodan*, anglos. *sēoðan* jne.). *Saupia on ilmeisesti ikivanha tervahaudan germ. (skand.) nimitys, joka on säilynyt siis ainakin gotlannin murteessa ja lainana vanhassa etelälapissa. Pesyeeseen kuuluu muitakin vanhoja substantiiveja, joista levinnein on kgerm. **sauba-* (ks. kohta 3.1—). Ruotsin *tjárdal* ja *tjärmila* eivät yhdyssanoina vaikuta vanhoilta, *mila* on sitä paitsi laina alasaksasta (Hellquist).

1.4. Vanhojen Lapin kuvausten käyttämässä termissä *sautopetsi* (von Düben) esiintyvä *sauto* palautuu ilmeisesti johonkin kantaskandinaavisen **saupia-*muodon lähisukulaiseen. Termihän tarkoitti petäjän ohutta, ruokana käytettyä sisäkuorta, jota haudottiin turpeilla peitetystä maakuopassa, jonka päälle oli tehty tuli (von Düben 1873 s. 145). Von Düben selventää itse lapin sanaa ruotsiksi juuri »*sjud-tall*». *Sauto*-osan originaaleina tulevat lähinnä kyseeseen seuraavien skand. sanojen kskand. edeltäjät: mnorj. *seyð(r)* f. 'vesipyörre, kurimus' < kskand. *saupio, norja. murt. *seyða* f. 'gjaering især i fugtig halm og høi; varmt fugtig ver' jne., siis 'käyminen = hautuminen, erik. kosteissa oljissa ja heinissä; hautova ilma' < kskand. **saupiön-*, vrt. myös norj. murt. *saud* f. 'kiehuminen'. Vrt. näihin norj. murt. verbiä *seyða* 'la syde, ophette svakt, holde i varm og fugtig tilstand [= 'hautoa, hauduttaa'], la dampe' jne. (skand. sanat: de Vries, Torp, Ross).

1.5. Päädyimme siis seuraavaan: 1. lpR *saude* 'tervahauta' < kskand. *saupia > gotl. *sáide* 'tervahauta'. 2. Ims. *hauta* on pidettävä erillään tästä lapin sanasta. — Toinen kysymys on sitten, mikä ims. *hauta*-sanan alkuperä on. Siitä kahdessa seuraavassa kappaleessa, jotka samalla johtavat tämän artikkelin varsinaiseen aiheeseen, varhaisimpien germaanisten lainojen ja niiden ikäämisen tarkasteluun.

2. Lp. *suow'de* 'kidukset; kita'

2.1. Itämerensuomen *hauta*-sanalla (jonka merkityksistä ks. kohta 3.1) on ilmeisesti lapissa vastine: lpN (Nielsen) *suow'de* '(kalan) kidukset', myös (kark.) 'kita (ihmisellä)'. Sana esiintyy lapissa laajalti (Grundström: *suow'tē*, Lagercrantz nr. 7191, T. I. Itkonen jne.); kaikkialla esiintyvä merkitys on 'kidukset', 'kita' on vain Friisin ja Nielsenin kirjaama: (Friis) 'os patulum, hians' = 'ammottava kita', (Nielsen) 'kjeft', *stuorra suowde cag'gat* »sperre op stor kjeft», *doala suowdad* 'hold kjeft' (= »pidä kitasi», 'kita kiinni'). Yhteiseksi kantamuodoksi lapin ja itämerensuomen sanoille saamme siis normaalien äännesuhteiden mukaisesti vksm. asun *šavta. Lapin sana yksinään voisi palautua myös vksm. asuun *savta (ks. myös kohta 3.3).

Itämerensuomen ja lapin merkitykset tuntuvat ensi näkemältä ehkä olevan kaukana toisistaan, mutta paralleleja ei tarvitse kaukaa hakea: vrt. mnorj.

geil 'kuilu, rotkotie', samaa pesyettä ablaut-astetta myöten on mruots. *gel* 'kidukset', ruots. murt. (Suom.) *gäil* id. = gotl. *gail* 'kita' (= 'gap'); kaula; kidukset', eri ablautastetta on mnorj. *gil* 'rako, kuilu' (ks. esim. Hellquist s.v. *gäl*, Säve et alii s. 901, de Vries s. 161). Edelleen: lat. *faux*, pl. *fauces* 'nielu, kurkku, kita; halkeama, kuilu; rotkotie, vuorensola'; mnorj. *barki* 'kita, kurkku', samaa pesyettä kr. *pharanks* 'kuilu', *phary(n)ks* 'henkitorvi, nielu' (de Vries s. 26); ruots. *svalg* 'nielu; juopa, kuilu' = saks. *Schwalch* 'sulatus-uunin aukko'; ntansk. *kulk* 'ruokatorvi, kita, siemaus' = kas. *kolk*, *kulk* 'vesihauta, veden syövyttämä syväne'.

2.2. Ims.-lp. sanan semanttinen kehitys voidaan siis selittää lähtemällä vain siitakin, että kidukset ovat (kannen peittämiä) kuoppia, reikiä kalan pään molemmilla puolilla. Yhdistävänä mielteenä on voinut olla myös 'ammottava aukko, kurimus, syöveri': vrt. ruots. *gap* 'ammottava aukko, kita', vir. *pörgu-haud* 'Abgrund der Hölle' (Wiedemann), siis 'helvetin kuilu, kita'. Mutta hallitsevana mielteenä on voinut olla nimenomaan 'henkireikä, huokumisaukko', jollaisia palavassa (terva)haudassa on oltava: »Sitä mukaa kuin tuli rupesi tervaspuihin tarttumaan, lyötiin turvetta ja multaa syytyspalttoon ja tukittiin tuli pimettoon, jossa se sai itsekseen pihistä ja korvennella. Mutta piti kuitenkin heittää *ilmareikiä*, joista tuli sai *henkeään vetäistä*, sekä ylemmäksi toisia, joista se sai *huokua ulos*. Paksun höyryisen savun hauta alussa työnsi; ellei olisi jätetty *huokumisaukkoja*, olisi savu helposti saattanut pomauttaa turpeet ja sammalet ilmaan.» Näin kuvaa Samuli Paulaharju Kainuun tervahautojen polttoa (Paulaharju 1922 s. 159, kurs. minun). Karj. *hauansilmä* on »tervahaudan keskelle asetettava luukku, joka toimii ilmanvaihtoaukkona palamiseen tarvittavan vedon aikaansaamiseksi» (KKS). Vrt. tähän Gotlannin murteen sanakirjan kuvausta *säide*-haudan polttamisesta: »Genom hela vedmassan står inbyggd en hög stång (*augna-speila* ell. *stang*), som går ned i avva' ['haudan silmään': *avva* = *ögat*]; denna uppdrages nu några kvarter, att *hälet* efter den måtte bilda såsom en *skorsten* genom veden för bättre *luftdrag* och *tjärans nedrinnande*» (Säve et alii s. 1057, kurs. minun).

Kalan kidukset ovat sen hengityselimiä, 'huokumisaukkoja': vrt. *kala huokuu*, *saukko huokuu* 'uttern drager andan', *huokureikä* 'andhål (hos hvalfisken)' (Lönnrot). Voimme myös verrata rinnastuksemme semantiikkaa kirjakeilessä vanhentuneen mutta murteissa vielä elävän *huoko*-substantiivin merkityksiin: murt. mm. '(kaivettu) kuoppa, syvennys (jossa vettä), notko, halkeama kalliassa, laakso; veneen kaarien vesireikä; ilmareikä (tervahaudassa, suossa), sierain; kurkku', dim. *huokonen* mm. 'sierain' ja 'tervahaudan ilmareikä' (Sanakirjasäätiö).³

³ Lp. *suov'de*-sanaa vertasi aikoinaan H. Paasonen — epäröiden ja ohimennen — tšer. sanaan *šodo* 'keuhko' (Paasonen 1918 s. 99). Paasonen vertasi aikaisemmin tähän myös syrj. sanaa (Wiedemann) *šot* 'kidukset' (NyK 40, 1910—11, s. 356; vrt. Kalima 1927 s. 51).

3. *Hauta*-sanan alkuperä

3.1. Ims. *hauta* (~ lp. *suow'de*) esiintyy kaikkialla itämerensuomessa (ks. SKES). Suomen sanan yleisesti tunnettujen merkityssävyyten kertaamiseksi riittänevät NS:n antamat luonnehdinnat (tässä lyhennettyinä): '1. iso kuoppa, syväne: a. jnk maa-aineen saamiseksi kaivettu, b. kuoppa, jossa hautomalla, kuumentamalla t. polttamalla valmistetaan jotakin (vars. tervahaudasta), c. pyydyskuoppa, d. sot. urh. terminä, f. luonnonvoimien vaikutuksesta syntynyt kuoppa t. syväne — lammen pohjan syvät haudat —, 2. kuolleen viimeinen leposija, 3. (murt.) (kuopassa) hautomalla (nauriista, perunasta tms.) valmistetusta ruokalajista, haudikkaista.' Muissa itämerensuomalaisissa kielissä merkitykset ovat samantapaiset, esim.: karj. *hauta* 'kuoppa, syvennys, syväne; vainajan leposija; perunasta ta. nauriista hauduttamalla valmistettu ruokalaji' (*nagrishauda* 'maassa kuumien kivien välissä paistettu t. padassa keitetty nauris'); 'tervahauta' (KKS); vir. *haud* 'Grube, Vertiefung, Loch, Grab', *mere-hauad* 'tiefe Stellen im Meere', *pörgu-h.* 'Abgrund der Hölle' eli 'helvetin kuilu' (Wiedemann) jne.

Ei voi olla kiinnittämättä huomiota siihen, että germaanisella puolella esiintyy substantiivivartalo **sauba-*, joka on äsken käsitellyn (kohta 1.1—) kskand. **saupia*-asun lähisukulainen, ja että sen merkitykset tulevat hyvin lähelle *haudan* merkityssävyyjä, osittain merkitykset ovat aivan identtiset: kgerm. **sauba-* > anglos. *sēap* m. 'kuoppa, hauta' ('pit', lat. 'fovea, fossa'), 'kaivo, lähde, lammikko', *helle-sēap* 'helvetin kuilu', *water-sēap* 'vesihauta', *wulf-sēap* 'suden (pyynti)kuoppa', *fēr-sēap* 'kuilu' (»baratrum, i. terre hiatus»: Toller, Supplement s. 200), kas. *sôt* m. 'lähde, kaivo', n. 'keitto', kys. *sôt* m. ja n. 'kiehuminen, kiehuva neste, keitto, keittovesi; (helvetin) kuilu; kaivo, lätkäkö', mgotl. *sauþr* m. 'kaivo' (Bosworth, Toller, Holthausen 1934, Lexer, Schiller—Lübben). Anglos. *sēap* esiintyy monesti merkityksessä '(kaivettu) kuoppa, hauta' — myös nimenomaan 'kaivamista' merkitsevän *delfan*-verbin objektina —, eikä kaikkialla tavattava 'kaivo, lähde' -merkityskään ole tästä kaukana (vrt. *vesihauta*).⁴ Toisaalta germ. pesyessä ilmenevä 'keitämisen' ja 'keittokuopan' (ks. jo kohta 1.1) merkitys täsmää *hauta*-sanana käyttöön vastaavanlaisen keittokuopan terminä (*naurishauta*). Tuollainen kuoppa muistuttaa taas tervahautaa, siinäkin, että se katettiin päältä. U. T. Sirelius (1919 s. 311) kuvaa (Gaddin mukaan) suomalaista *hautapaisto*-metodia, joka tunnettiin nauriiden ja perunoiden kypsennystapana hyvin myöhään, näin: »Kuoppa vuorattiin kivillä ja sisään viritettiin valkea, minkä päälle ladottiin puita ja kiviä. Kun puut olivat palaneet, kuoppa puhdistettiin,

⁴ Vrt. näitä merkityksiä esim. engl. sanan *pit* merkityksiin 'kuoppa, kaivo; kaivos, onkalo, kuilu, hauta, salakuoppa'; sana on vanha laina latinasta: lat. *puteus* 'kuoppa, kaivo'.

nauriit ja kivet pantiin sisään kerroksittain ja päällyys suljettiin turpeilla.» Samanlainen hauta on ollut siis myös skand. *seyðir* (Ólsen 1909).⁵

3.2. Germ. *sauba-sanan merkitystä 'kaivo, lähde' ei ole ymmärrettävä siten, että kyseessä olisi alun perin erikoisesti 'kuuma lähde'. *Sauba- on pikemminkin 'kuoppa, aukko, lähde, kita, josta jotakin kumpuaa, huokuu, poreilee', olipa se sitten vettä tai esim. tulta. Germ. verbi *seuba- (> ruots. *sjuda*) voitaisiin alun perin kääntää oikeastaan 'poreilla, kummuta'; 'kiehuminen' tulee veden poreilusta (Hellquist; samalla tavoin kuuluvat yhteen esim. ruots. *brunn* 'kaivo, lähde' ja *brinna* 'palaa'). Nimenomaan vanhemmassa suomen kielessä ilmaistiin tätä germ. verbin perusmerkitystä myös verbillä *huokua*: vrt. (Lönnrot) *lähde huokuu vettä* 'källan *sjuder* upp vatten', *vuori huokuu tulta* 'berget pustar ut eld' (kurs. minun), (Renvall) *huovun, kua* 'ebullio ut aqua ex scaturigine l. ignis ex fornace' (= '»huouon» kuin vesi lähteestä t. tuli uunista'; huom. että latinan (*e*)*bullire* 'poreilla, kuohua' on romaani-sissa kielissä kehittynyt varsinaisen 'kiehumisen' merkitykseen).

Germ. *sauba- on siis *seuba-verbin johdoksena alun perin semanttisesti hyvin samaa kuin sm. (vanh., murt.) *huoko*, mihin sanaan viittasin jo suomalais-lappalaista etymologiaa käsitellessäni (kohta 2.2). Vrt. vielä: »kuohuuko joku lähde yhdestä *huovosta* makiata ja karvasta vettä» (vanh. Raamatunk., Jaak. 3:11, jo Agricollalla; nyk. »yhdestä *silmästä*»), (Renvall) *huoko* 'foramen, ex quo ebullit aqua, ignis, ventus etc.' eli 'aukko, josta vesi, tuli, tuuli ym. »huokuu». — Täten myös lp. *suow'de* 'kidukset' sopii, ei ainoastaan ims. *haudan*, vaan myös germ. *sauba-kuopan alkuperäiseen semantiikkaan. Näyttää siis lapin sanankin valossa semantiikan kannalta siltä, että *haudan* pohjalla huokuu vkgerm. *sauba-.

3.3. Odottaisi kuitenkin — tähän asti esitettyjen rinnastusten perusteella —, että varhaiskantasuomalainen substituuutio olisi tällöin *savta eikä *šavta (> *hauta*). Toisaalta on kuitenkin huomattava, että kantagermaanissa ei ollut /s/-foneemin rinnalla */š/:ää (eikä muitakaan sibilantifoneemeja).⁶ Fonologisesti on nyt siis odotuksenmukaista, että vkgerm. /s/:n foneettinen realisointi on ollut (v)ksm. /s/:n ja /š/:n realisointien välimailloilla. Substituointi kgerm. /s/ > (v)ksm. /š/ ei ole siis periaatteessa outoa, oikeastaan se on yhtä lähellä kuin toinenkin vaihtoehto. Sananalkuisena tästä substituuutiosta ei kuitenkaan ole tähän asti esitetty muita esimerkkejä, joten sen käsittely vaa-

⁵ »At den såkaldte *seyðir* under madlavningen var tildækket, så at røg eller damp ikke, eller dog kun i ringe mængde, kunde undslippe — fremgår også tydelig af de figurlige talemåder: —» (Ólsen 1909 s. 319). Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 8. osa p. 624: »Mellan upphettade stenar i en tillsluten grop kunde t. ex. ett stycke kött kokas» jne.

⁶ Soinnillinen /z/:kin kehittyä vasta ieur. painon täysin kadottua (ns. Vernerin lain jälkeen). Sanan alussa sekään ei olisi tietenkään mahdollinen.

tisi laajemmat puitteet kuin tälle artikkelille suunnitellut.⁷ — Huomattakoon kuitenkin lisäksi, että on esitetty joitakin esimerkkejä äännesuhteesta, joka on tulkittu säännöttömäksi *s* > *h* -kehitykseksi: vrt. sm. *halava* 'eräs pajulaji' ~ sm. *salava* 'piilipuu, raita' (s. ugr. *ś-* — ks. SKES s.v. *salava* —, joten siis vain sm. *s-* olisi odotuksen mukainen), sm. *horma*, *hornu* 'ryppy, poimu' mord. E *sorma*, *śorma*, M *sorma* id. (SKES). Jos tällaista voidaan olettaa ja jos tässäkin — ja alaviitteessä 7 mainituissa tapauksissa — olisi kyse tästä ilmiöstä, on vksm. asu voinut olla **savta*, johon lp. *suow'de* myös voi palautua.

3.4. Verbi *hautoa* on hyvin perustein (jo Lönnrot) katsottu johdokseksi substantiivista *hauta*, alkumerkitys olisi siis »lämmittää, paahtaa kuumentussa kuopassa l. haudassa» (SKES). Tämänkin siis sopii germ. semantiikkaan (vrt. erik. myös verbiä norj. *soyda* 'hautoa': ks. kohta I.4). Toisaalta on myös haluttu erottaa *hautoa* *haudasta* ja katsoa verbi balttilaiseksi lainaksi: vrt. lät. *sautēt* 'hautoa; piestä', *saute* 'nokkosista ym. kasviksista valmistettu kevätruoka', *sauts* 'karjan haude; pikkukaloista valmistettu ruoka', liett. *šautas* 'eräs ruokalaji', lät. *sautīgs*, *sutīgs* 'painostavan kuuma, hiestävä' (SKES, Toivonen esittää kummatkin vaihtoehdot). Balttilaisen sanueen etymologinen tausta — eli sen ieur. alkuperä — on jäänyt epävarmaksi: Fraenkel mainitsee liettuan etymologisessa sanakirjassaan joukon selitysyriytyksiä, Pokorny (IEW) ei käsittele sanuetta enää lainkaan. Omaperäinen sanue kuitenkin lienee (?), siinä esiintyvä ablaut viittaa siihen (vrt. liett. *šūsti* 'schmoren', Fraenkel s. 1036). Toisaalta, hyvin vanhat lainatkin (< germ.?) voisivat kai periaatteessa mukautua ablaut-vaihteluun, näin ainakin germ. kielissä (saks. *schreiben* — *schrieb* on laina latinasta).

3.5. Huomattakoon edelleen, että *hauta*-sanank kaikki riimisanat (*kauta*, *lauta*,⁸ *nauta* ja *rauta*) ovat vanhoja Itämeren piirissä saatuja lainoja. Tämänkin

⁷ Huomautan kuitenkin seuraavista sanoista: ims. *hake-* 'söka' ~ vkgerm. **sāki(a)-* (t. **sākej(a)-*) (> myöh. **sōki(a)-* — (*a*) on vain ns. teemavokaali, ei vars. johdinta — >goot. *sōkja-n*, mnorj. *sekja*, ruots. *sōka* jne.) < esiger. **sāg-* = lat. *sāgiō* 'vainuan', kr. *hēgēomai* 'johdan' (< **'etsin tien'*). Sekä ieur. että ims. verbi ovat ikivanhoja metsästystermejä (*hakea*: ks. L. Hakulinen, Vir. 1950 s. 112—); ims. sanalle ei ole löydetty vastineita etäsukukielistä; pitkä *ā* ei ole esiintynyt vielä vksm:ssa. Sm. *hidas* (Lönnrot) 'senfärdig, långsam, trög' ~ germ. **sīþu-z* > goot. *seiþu-s* 'myöhäinen', mnorj. *sīð* (adv.) 'myöhään', ~ germ. **sīþa-z* > mnorj. *sīð-r* 'pitkä, riippuva', samaan ieur. pesyeseen kuuluu myös mnorj. *sein-n* 'hidas, myöhäinen', ruots. *sen* jne. (IEW antaa ieur. juurelle adjektiivina sisällön 'spät, langsam, langdauernd' s. 889). Suhteeseen 'pitkä' ~ 'hidas' vrt. ruots. *lång* 'pitkä' ~ *långsam* 'hidas' tai vir. *pitk* (*pikk*) 'lang, langwierig, anhaltend, langsam'. Lyhyet vokaalikvantiteetit suomessa viittaavat varhaiseen lainautumiseen.

⁸ *Laudalle* voidaan esittää jopa kaksikin lainaetymologiaa. Parhaiten se sopii balttilaiseksi lainaksi (vrt. SKES ja erik. liett. *plautas* 'Liegebrett im Dampfbad' [= 'saunan laude'], Seitenbrett im Ruderboot' jne. Fraenkel s. 608); germ. etymologiakin olisi periaatteessa mahdollinen: vrt. nruots. murt. *löt* 'paksu pintalastu', 'pyöränpalsta' (Hellquist); sana on etymologisesti = goot. *hlaut-s* 'arpa; perintöosa' eli germ. **hlauta-z*. Semanttiselta kannalta huom., että 'osa, arpa' on 'lauta' (= 'halkaisemalla saatu osa puuta') myös tapauksessa kr. *klēros* 'osa, arpa, perintö' etymologisesti = muinaisiirin *clār* 'Brett, Tafel' (IEW s. 545).

viittaa *haudan* lainuuteen. Onko suomessa yleensä sanoja, joissa olisi s.ugr. *-vt-* (*köysi* ja *löytää* -sanoihin rekonstruoidaan s.ugr. *-vð-*)? — *Haudalle* on varhemmin esitetty myös — Y. H. Toivosen kysymysmerkillä varustama — rinnastus etäsukukieliin: votj. *šaj* 'hauta; hautuunmaa' (SKES). Yhdistelmä esiintyy ainakin Yrjö Wichmannin teoksessa »Wotjakische Chrestomathie» (1901 s. 106). Erkki Itkonen toteaa sen kuitenkin teoksen toisen painoksen esipuheessa (1954) epävarmaksi.

3.6. Lainautuminen germ. taholta olisi tapahtunut erittäin varhain: kieli-
muotoon, joka on ollut vielä varhaiskantasuomea tai ainakin lähellä sitä. Äännesuhteet ims. *a* ~ lp. *uo* ensitavussa ja ims. *h* ~ lp. *s* edellyttävät tällaista ajoitusta. Vokaalisuhde *a* ~ *uo* tavataan useissa muissakin vanhoissa germ. lainoissa (mm. kohdassa 1.1 mainitussa *raudassa*). Myös seuraavana käsiteltävä lp. verbi *luoi'kât* kuuluu vokalismiltaan tähän ryhmään. Lisää tapauksia esitän artikkelin jatko-osassa (kohta 5).

3.7. *Tervahauta* aktualisoi kysymyksen itse *tervan* alkuperästä. Jos nimittäin *hauta* on germ. laina, luulisi *haudan* tuotteenkin nimen tulleen samalta taholta. Mikään ei tätä vastustakaan. Skandinaavisten kielten yhteinen lähtömuoto kskand. **terwōn-* ei tosin sovellu hyvin lähtömuodoksi, koska tällaisten heikkojen feminiinien suomalainen vastine on melkein poikkeuksetta *o*-loppuinen (*aalto*, *ahjo* jne.), ja näin ollen odottaisi asua **tervo*. Mutta anglosaksissa esiintyy neutri *teoru* 'terva' (Holthausen 1934), jota vastaava kgerm. asu **terwasopii* originaaliksi. Myös alasaksan muodot viittaavat *-a* tai *-ā*-loppuun. *Terva* ei olisi suinkaan ensimmäinen sana, jonka germ. originaalia tarkkaan vastaava asu olisi säilynyt vain länsigerm. kielissä. Balttilainen alkuperä, jota on yleensä pidetty todennäköisempänä, on äänteellisesti tietenkin yhtä sopiva (vrt. liett. *dervā* 'pihkainen mäntypuu, tervas; pihka, piki, terva'). Muistettakoon kuitenkin, että *terva* oli nimenomaan merellisen, laivoja rakentavan (germ. **flauja-* 'laiva' > sm. *laiva*: Koivulehto, Vir. 1970 s. 178—, Neuphil. Mitt. 1973 s. 561—) germaanisen kulttuurimuodon piirissä tärkeä tuote. Sana on myös lapissa: lpN murt. *dār've* 'terva' jne. (ks. SKES).⁹

4. Lp. *luoi'kât* 'lainata; vuokrata'

4.1. Lapin *luoi'kât*-verbin selittää Nielsen norjanlapin sanakirjassaan seuraavasti: »lend (obj.: person (rarely), animal or particular thing, not money or goods, cf. *lōnit*); hire (out) (for a single occasion); — — / låne (o : gi til låns — —) — —; leie ut (for en enkelt anledning)». Grundströmin luulajan-

⁹ V. Kiparsky on osoittanut, että adj. *terve* on johdos substantiivista *terva* (ks. Vir. 1952 s. 94—99); hän esittää semasiologisen paralleelin slaavilaiselta taholta. Tällä seikalla ei liene ratkaisevaa merkitystä itse *tervan* alkuperän kannalta. Huom., että myös germ. taholla esiintyy 'tervas'-merkitys: johdoksella germ. **terwia-* > mnorj. *tyrvi*, ruots. *töre* 'tervas'.

lapin sanakirja määrittelee: *luoi`hkat* 'låna ut' (paikoin myös) 'låna av ngn' / 'ausleihen, verleihen; von jdm ausleihen, entleihen'. T. I. Itkosen koltan- ja kuolanlapin sanakirja selittää verbin 'lainata (niin, että lainattu esine t. eläin palautetaan)', Lagercrantz 'leihen' (nr. 3620). Verbi on myös mm. Knud Leemillä ('mutuo, mutuum do') ja Friisillä ('mutuum dare, commodare (de rebus quae redduntur)'). Merkitys on siis kaikkialla 'lainata', läh. 'lainata toiselle, antaa lainaksi', mutta myös (harvemmin: Grundström) 'lainata itselleen, ottaa lainaksi'. Tähän voi liittyä lisäsävy 'vuokrata (tiettyyn yhdenkertaiseen käyttöön' (Nielsen): vuokraaminenhan on lainaamista korvausta vastaan.

Verbin rinnalla on lapissa substantiivi *luoikas*: (Nielsen) *luoikas* 'lånt ren' eli 'lainaporo', myös yhdyssanoissa: 'låne-, lånt, leiet' eli 'laina-, lainattu', *luoikas-ræŋ'ga* '(arbeids)dreng man har fått til låns', *luoikas-stoppo* 'stue, lokale, leiet for en enkelt anledning'; edelleen adverbi *luoikas* 'til låns, til leie' eli 'lainaksi'.

Nielsen käyttää näissä siteeraamissani norjankielisissä käännöksissään mm. verbiä *leie* (*leie ut*, partis. *leiet*) ja substantiivia *leie*. Tämän norjan substantiivin varhaisempi, kantaskandinaavinen asu on ollut **laiyōn-*, ja se on lainautunut aikoinaan lappiin (SKES): lpN (Nielsen) *lai'go* 'godtgjørelse for leie eller lån av bestemt ting' eli 'korvaus lainasta = vuokra'. Vastaava germ. verbi (nykynorj. *leie*) sopii taas lp. *luo'ikât*-verbin originaaliksi. Lainautuminen ei vain nyt äänteellisistä syistä ole voinut tapahtua vasta verbin kantaskand. vartaloasusta (joka olisi **laiyē-* tai **laiyia-*, ks. Hellquist s.v. *lega* 2, Torp s.v. *leiga*) vaan jostain paljon vanhemmasta germ. tai peräti esiger. asusta (ks. 4.2, 4.3, 4.6).¹⁰

4.2. Kyseistä germaanista verbiä edustavat tarkemmin luetellen mm. mnorj. *leiga* ja *leigja* 'vuokrata (itselleen)', mruots. *leghia* 'vuokrata (itselleen, toiselle)', nnorj. (bokmål) *leie*, (landsmål) *leiga* 'vuokrata (toiselle, itselleen)' ntansk. *leje* id., nruots. *leja* 'vuokrata (itselleen)' (ks. Fritzner, Torp, ODS, Hellquist, Söderwall, Söderwall, Supplement, SAOB). Verbi ja siihen liittyvä substantiivi kuuluvat samaan suurempaan indoeurooppalaiseen pesyeseen kuin esim. saksan vahva verbi *leihen* 'lainata' tai ruotsin substantiivi *lån* 'laina', jonka kantaskand. (t. kantagerm.) asusta **laihna-* (= *laih + *na-*) suomen *laina* on saatu. Ieur. juuri on **leik^u-* 'jättää', josta verbimme edustaa siis *o*-asteista ablautmuotoa ieur. **loik^u-*. Merkitys 'lainata' on kehittynyt vain germ. taholla (sama juuri esiintyy esim. kreikan verbissä *leipō* 'jätän',

¹⁰ Prof. Trygve Sköld mainitsee (kirjeessä) jo aikaisemmin huomanneensa, että lp. verbi voisi olla germ. *laina*, mutta Björn Collinder oli varoittanut: verbi voisi olla sm. *laskea*-verbin vastine. — Sm. *laskea* ei kuitenkaan voi kuulua tähän, sillä mikäli se kuuluisi, verbissä olisi alun perin ollut vksm. *-sk-* ja tämän täytyisi taas näkyä itä-lapissa (vrt. sm. *koski* ~ lpI *kuoska* ~ lpN *guoi'ká* < vksm. *koske), siellä ei kuitenkaan ole mitään jälkeä tällaisesta (ks. T. I. Itkosen Koltan- ja kuolanlapin sanak.).

leloipa 'olen jättänyt', *elipon* 'jätin'). Germaaninen äänteensirros aiheutti ieur. soinnittomien klusiilien muuttumisen soinnittomiksi spiranteiksi: ieur. *p, t, k, k^u* > germ. *f, þ, χ, χ^u*. Ieur., esigerm. **loik^u*- muuttuu siis varhaiskantagerm. asuksi **laiχ^u*- (ieur. *o* > germ. *a*). Skandinaaviset verbimuodot viittaavat toisaalta *ē*-johtimelliseen, toisaalta *j(a)*-johtimelliseen verbivartaloon (ks. Hellquist s.v. *lega* 2, Torp s.v. *leiga*); ehkä molemmat ovat alun perinkin olleet rinnakkain. Varhaisin kantagerm. vartaloasu on siis *ē*-verbistä **laiχ^uē*- (temaattisena **laiχ^uēja*-) ja *ja*-verbistä **laiχ^uēja*- = ieur. **loik^uē*- ja **loik^uéio*-. Sittemmin verbissä (ja substantiivissa) on tapahtunut ns. Vernerin laki — sanansisäinen (tai -loppuinen) spiranti soinnillistuu, jos vanha ieur. paino ei ole välittömästi sitä edeltävällä tavulla — siis: **laiχ^u*- > **laiγ^u*-, tästä edelleen vielä myöhäisempi kantaskand. *laiγ- (labiaalinen lisäartikulaatio näyttää jo varhain kadonneen, skand. taholla siitä ei näy jälkeäkään).

4.3. Lp. *lai'go* 'vuokra' edustaa, kuten sanottu, skand. tasoa *laiγ*-, lp. *-i'g*- on germ., skand. (vokaalinjälkeisen) *-iγ*-:n odotuksenmukainen vastine: vrt. esim. lpN *dai'ge* 'taikina' ~ kskand. *daiya- > mnorj. *deig-r* id. Suomessa olisi *laiko, mikäli skand. substantiivi olisi suomeenkin lainautunut. Lp. *luoi'kât*-verbissä oleva yhtymä *-i'k*- sen sijaan vastaa normaalisti germ., skand. (vokaalinjälkeistä) *-ik*-:ta: vrt. lpN (Nielsen) (*h*)*ai'kâ* 'iso puu; tammi' ~ kskand. *aik- (kons. vart.) > mnorj. *eik* 'tammi'; vastaavasti esim. lp. *-w'k*- ~ germ., skand. *-uk*-: lpN (Nielsen) *aw'ke* 'hyöty' ~ kskand. *aukan- > mnorj. *auki* 'lisäys, kasvu' (esimerkit poimittu Qvigstadilta, 1893).

Lp. *luoi'kât* voitaisiin siis eleganteimmin johtaa esigerm. asusta, jossa on ollut vielä tenuisklusiili *-k^u*-. Vokalismikin sopisi tähän, koska lapin ensitavun *uo* voi tässä tapauksessa (toisen tavun lp. *â*:n < vksm. *e*:n edellä) vastata paitsi alkuperäistä *a*:ta myös alkup. *o*:ta. Lähtöasuksi sopisi siis esigerm. **loik^uē*- (tai **läik^u*-, **laik^u*-): vrt. lpN *guos'kât* ~ sm. *koske-a* > vksm. *koske-. Näin peräti varhaiseen aikaan ei kuitenkaan ole pakko mennä, koska lapin edustus voidaan tulkita myös siten, että vkgerm. *-χ*- on substituoitu vastaavalla klusiililla (*h*:ta ei lainanottajataholla ole ollut). Germ. labiovelelaarin labiaalinen lisäartikulaatio ei voi lainanottajataholla näkyä: **-kv*- olisi ollut siellä mahdoton sekvenssi.

Tässä esiintyvä konsonanttisuhde ei ole uusi, vaan se on jo aikaisemmin todettu. Varmoja tapauksia ovat ainakin lpN (Nielsen) *lawkes*, gen. *law'ka* 'kirppu' ~ kgerm. *flauχaz > *flauhaz > mys. *flōh* (m.) 'kirppu' (kskand. on feminiini *flauhō > mnorj. *flō* id.), lpL *tāuk* 'wohl, vermutlich, wahrscheinlich' ~ kgerm. *pauχ > kskand. *pauh > mnorj. *þó* 'doch, jedoch; sonst, ausserdem, gewiss; da'. — Lisäksi on vielä tapaus lp. (Venäjän, Inarin) *rauke* 'lampaannahka' ~ germ., kskand. **rauhw(i)a*, vrt. mnorj. *rý* 'villainen peite', kys. *riuhe*, *rūhe* 'turkiskappale'; germ. *-au*-astetta ei kuitenkaan ole todettu germ. tytärielistä, joten tämä rinnastus on epävarma. *Lawkes* ja

rauke ovat K. B. Wiklundin esittämiä, hän piti niitä esigermaanisina lainoina (ks. tästä kohta 4.4; Sköld 1961 s. 130 ja s. 98, 105). Kun germ. *flauhaz ja *þauh -asuissa ei ole tapahtunut Vernerin lain soinnillistumista, vaan kehitys on ollut $\chi > h > \text{mnorj. } \emptyset$, ei näiden sanojen lainautumista tarvitse iätä klusiilisubstituutioon nojautumalla kantaskand. aikaa varhaisemmaksi (näin myös Sköld 1961 s. 130) — lapin vastineissa esiintyvä *a* (pro *uo*) viittaa muuten myös varhaiskantasuomea myöhäisempään lainautumiseen. Lp. *luoi'kât* ei siis kuitenkaan voi olla näin myöhäinen laina, koska kantaskandinnaavissa oli **laiy-* eikä **laih-*. Ensitavussa oleva lp. *uo* edellyttää niin ikään varhaista lainautumista: vokalismi ja konsonantismi pitävät yhtä (germ. *a* ~ lp. *uo*; ks. myös kohta 4.5).

4.4. Lapin *-w'k-*, *-i'k-* yhtymä sanoissa *lawkes*, *luoi'kât* viittaa varhaiseen lainaan myös tarkattaessa germ., kskand. *-h-*:n käsittelyä eräissä muissa lainoissa: lpN (Nielsen) *miel'le*, gen. *mielle* 'jyrkkä hiekkaranta' ~ kskand. **melha-* > mnorj. *mel-r* 'hiekkatormä' tai lpN (Nielsen) *fiel'lo*, gen. *fiello* 'lauta' ~ kskand. *felhō > mnorj. *ffjol* 'lauta'; esimerkit ovat K. B. Wiklundin (1927 s. 32) mainitsemia. Näissä (W:n mukaan) *-h-* on ollut jäljellä originaalissa, *-lh-* on lapissa korvattu samoin kuin jos kyseessä olisi alkuperäinen geminaatta, eli siis astevaihtelulla (lpN) *ll : ll*. Pelkkä skand. *mela olisi antanut tulokseksi lpN *mielle (astevaihtelu lpN *ll : l*). — Lapin ensitavun *ie* osoittaa puolestaan, että sanat eivät voi olla kovin vanhoja (silloinhan odottaisi lpN *e*:tä: vrt. lpN *melle* ~ sm. *mela*). — Wiklund piti elämänsä loppuun kiinni siitä, että klusiiliedustus todistaa lainautumisen tapahtuneen jo esigermaanisesta kielimuodosta: lpN *lawkes* ja lpN **raw'ke* (lpI *rauke*) ovat hänen mukaansa esigerma. lainoja. Samojen originaalien äänneesiirroksen jälkeisistä germ. asuista taas olisi saatu eteläisemmissä murteissa esiintyvät 'kirpun' ja 'lampaannahkan' asut lp. *laffes* ja *raf'fe*. W. vertasi näihin myös suomesta saatua lainaa lp. *jaf'fo* ~ sm. *jauho* (Wiklund 1927 s. 21—, s. 28, s. 48; samasta asiasta jo Wiklund 1917 s. 90). Hermann Jacobsohn esitti jo mainitun substituutioteorian: germ. *h* tai χ originaalissa (Jacobsohn 1925 s. 273—274). Björn Collinder, joka aluksi vastaväitteittä tyytyi toteamaan Wiklundin kannan (Collinder 1930 s. 145), hylkäsi sen myöhemmin (1948 s. 146) esittäen todisteena rinnastuksen lpN *juow'ká* 'eläimen hännän pitkä karva, jouhi' ~ sm. *jouhi*, jonka mukaan siis suomen sana olisi lappiin lainautuneena saanut sm. *-uh-*:ta vastaamaan lp. *-w'k-*:n. Tämä todiste ei kuitenkaan näytä lujalta: SKES pitää mahdollisena, että mainittu asu *juow'ká* on kansanetymologista sotkeutumista lpN sanaan *šuw'ká*, *šuw'ká* 'jouhi'; vrt. toisaalta lpN *jowh^e* 'jouhi' (< sm.: SKES).

Voidaan tietenkin kysyä, eikö lapin konsonantismi selittyisi myös myöhemmän kantagermaanisen, Vernerin lain jälkeisen $-\gamma^u-$ -vaiheen substituutioksi, siis vaiheen, jossa on vielä kuulunut labiaalinen lisäartikulaatio. Koko-

naan tätä mahdollisuutta ei voine torjua. — Mutta vaikka lähtisimmekin tästä jonkin verran myöhemmästä ajoituksesta, päätyisimme siis yhäkin kantaskandinaavia varhaisempaan aikaan.

Tärkeä lisäkritereeri ajoituksessa on lapin *lai'go*-sanan olemassaolo: *luoi'kât*-verbin on pakko olla sitä vanhempi. Jos se nimittäin olisi samanikäinen laina, olisivat lappalaiset omanneet kyvyn päätellä, minkälainen äännehahmo verbillä tulisi olla, jotta se näyttäisi substantiivivia paljon vanhemmalta lainalta, ja lisäksi he — mikä tärkeintä — olisivat jostain syystä halunneet antaa juuri verbille tämän asun. Ja tämähän on absurdi ajatus.

Päädymme siis siihen, että lapin verbin täytyy äänteellisistä syistä olla niin vanha, että se ei ole voinut lainautua vasta lapin varsinaisen erilliskehityksen aikana, vaan kyseisen kielimuodon on täytynyt olla olennaisesti vielä varhaiskantasuomea, itämerensuomalais-lappalaisen yhteisajan kieltä, tai ainakin sitten vielä hyvin lähellä tuota aikaa. — Myöhempi laina on sen sijaan varmaankin itämerensuomen *laina*, josta johdettu verbi *lainata* on voinut syrjäyttää lapin verbiä vastaavan asun itämerensuomesta.

4.5. Lapin verbi on ilmeisesti myös vanhempi laina kuin samasta germ. kannasta — myös jo varhain — lainautunut sm. *laiho*, murt. myös *laihvo* = vatj. *laivo* (ks. Koivulehto, Neuphil. Mitt. 1972 s. 575—). *Laih(v)o* on 'vuodentulo', '(pellon) tuotto, kasvu', jonka se jättää viljelijälleen (nimenomaan vanhassa kirjasuomessa *laiho* merkitsee (myös) '[korjattu] elo, sato'): vrt. mnorj. *leiga* 'Miete, Pacht; Gebrauch, Bezahlung, Lohn, Rente; Landschuld, Zinspflicht' (Holthausen 1948). Täältä pohjalta paljastuu suomalaisvatjalaisen sanan vastineeksi myös vir. *löiv*, gen. *löivu* 'Abgabe, Zins', *löivu vötma* 'Abgaben erheben, Schatz nehmen' (Wiedemann);¹¹ vokaalisuhteeseen vrt. esim. sm. *kaikki* ~ vir. *köik*, sm. *sana* ~ vir. *sōna*. Tässä siis — kuten yleensä — germ. *-h-*:ta (*-χ-*) vastaa ims. *-h-*, joka voinee olla (näin vanhassa lainassa) < ksm. *š* (ks. tarkemmin Koivulehto 1972 s. 580, s. 582—584).

4.6. Tarkastelen vielä germ. ja lp. verbien toisen tavun vokaaleja, ts. niiden vartalotyyppisiä ja niiden yhteensopivuutta. Lapin verbi edellyttää vksm. *e*-vartaloa: **lajkke-* (t. **lojkke-*, vrt. kohtaa 4.3). Germ. *ē*-verbi sopii atemaattisena vartalona (**laiχ^uē-*) mahdollisimman tarkkaan tämän vksm. asun originaaliksi (*ē*-verbit kuten *ō*-verbitkin esiintyvät germ. kielissä joko atemaattisina tai *j* + teemavokaali (*a/e*) -aineksella laajentuneina vartaloina). Germ. *-ja-* tyyppin (**laiχ^ueja-*) mahdollisimman tarkkana vksm. vastineena olisi kai pidettävä *-j*-johtimella laajentunutta vartaloa: **lajkkej-* (olisi = sm. **laikki-a*). Tämän johtimen käyttö ei tässä verbissä olisi kuitenkaan

¹¹ Viron *sana* esiintyy jo Gösekenillä: *Manuductio ad Linguam Oesthonicam*, v. 1660, jossa se esiintyy vastineena saksan *Schatz* (*Zinse, Census*) -sanalle. Välillä jo harvinaiseksi käynyt sana on jälleen elvytetty cloon, edelleen merkityksessä 'vero, maksu', esim. *rügilöiv*, verbijohdos *löivuma* 'löivu maksma' (Keele ja Kirjanduse Instituut, Anu Haak).

ollut semanttiselta kannalta mielekästä: *-i*-johdoksethan ovat luonteeltaan kontinuaatiivisia (Hakulinen, SKRK s. 215, 232), ja germ. originaalin 'lainaamisen' merkitykseen tällainen sävy ei sopinut. Lapin verbihän merkitsee vieläkin nimenomaan yhdenkertaista toisen käyttöön luovuttamista. Voidaan siis ilman muuta todeta, että myös germ. *ja*-verbi soveltuu lähtömuodoksi (germ. vartalot: ks. kohta 4.2). Yleisemminkin voidaan todeta, että vartalon loppuelementtien ei voi verbilainoissa edellyttää niin tarkoin kuin substantiiveissa mukailevan originaalia: loppuelementit sisältävät usein semantiikkaa, ja äännehahmoltaan sopivin elementti voi semantiikkansa puolesta olla sopimaton.¹²

Lapin yksinkertaisia *e*- (> *á*)-vartaloisia verbejä voi muuten itämerensuomessa vastata myös *i*-vartaloisen verbi: sm. *ehti-ä* ~ lp. *ástá-t*, sm. *kärsi-ä* ~ lp. *gier'dá-t*, sm. *pyrki-ä*¹³ ~ lp. *bár'gá-t*. Jos tällaisissa tapauksissa halutaan lähteä vain yhdestä kantamuodosta, näyttää tarjoutuvan lähinnä kaksi selitystä: 1. Lapin muoto on alkuperäinen, itämerensuomessa on myöhemmin muodostunut *-j*-laajenne (**kártej-* > **kárti-* > *kärsi-*). 2. Lapin muodot ovat vanhoja lainoja itämerensuomesta, joissa toisen tavun *i* = lp. *á*¹⁴ (ims:n pohjalla pääsemme tietenkin nyt varmuudella vain **kárti-* jne. -asuum asti). Vanhan lainan mahdollisuuden otti jo Paavo Ravila huomioon (ks. FUF 25 s. 15: *ehtiä*).

4.7. Eri aspektien tultua käsitellyiksi päädyimme ikäyksessä seuraavaan tiivistelmään.

1. Lapin yhtymän *-i'k-* takia lainautuminen on tapahtunut ainakin ennen germ. kehitystä $\gamma^u > \gamma$, todennäköisesti jo ennen varhaiskantagerm. kehitystä $\chi^u > \gamma^u$. Myöhäisinkin mahdollinen arvio vie tällöin Kristuksen syntymän takaiseen aikaan.

2. Lapin ensitavun *uo* vastaamassa germ. *u*:ta sopii tähän varhaiseen aikaan ja jopa edellyttää sitä.

3. Kahta ensimmäistä täydentävä kriteeri on lapin *lai'go* -sanana olemassaolo (kanta)skand. lainana. *Luo'i'kát*-verbin on pakko olla vanhempi.

(Artikkelin jatko ja lähdeluettelo seuraavassa numerossa)

¹² *e*-vart. ~ germ. *ja*-verbi -suhteen kannalta huom. myös (lapin t. suomen kannalta) *e*-vartaloiset verbit lp. *gier'dát* 'kestää' < vksm. **kárte-* (~ sm. *kärsi-ä*), lp. *bár'gát* 'tehdä työtä' < vksm. **púrke-* (~ sm. *pyrki-ä*), sm. *hake-a* < vksm. **šake-*: kaikille voidaan esittää germ. *ja*-verbi originaaliksi: esim. nruots. *härda (ut)* 'kestää, kärsiä', n.engl. *work* 'tehdä työtä', nruots. *söka* 'etsiä, hakea' < vkgerm. **šarþia-* (< **šarþeja-*), **wurkia-*, **sákia-*.

¹³ Osmo Ikola (Sananjalka 4, 1962, s. 139) ja Pauli Saukkonen (Itämerensuomalaisten kielten tulosjainfinitiivirakenteiden historiaa, SUST 137, 1965, s. 69—) ovat esittäneet, että *pyrkiä* on johdos kantaverbistä *pyrkää*, josta on merkkejä vanhassa kirjasuomessa, lounaismurteissa ja viroon läntisissä murteissa. Saukkonen mainitsee virosta myös *e*-vartaloisen *pürgema*-verbin (mts. 70) ja mainitsee myös takavokaalisia asuja; myös *purkaa*-verbin Saukkonen olisi taipuvainen yhdistämään tähän (mts. 71). *Pyrkää*-asuua vastaa germ. rinnakkaisasu *wurk-ä > *wurk-ö > mnorj. *orka* 'tehdä työtä; kyetä; ponnistella (saadakseen jotakin)'.

¹⁴ Vaihtoehdot pohjautuvat Mikko Korhosen esittämiin.

Über die ältesten germanischen Lehnberührungen und ihre Datierung

Jorma Koivulehto

I

1. Schwed.-lp. *saude* 'Teergrube' (schwed. 'tjärdal') (Lindahl-Öhring, Friis). In diesem lappischen Wort hat man u.a. eine etym. Entsprechung für ostseefinnisch (osfi.) *hauta* 'Grube, Teergrube, Kochgrube, Vertiefung, Grab, Loch' u.dgl. gesehen. Diese Zusammenstellung ist aber lautlich unbefriedigend, weil man bei Urverwandtschaft ein lp. **suow'de* erwarten würde, welche Form auch wirklich existiert (s. 2.). Lp. *saude* lässt sich denn auch als eine Entlehnung aus dem Urnordischen nachweisen: in der gotländischen Mundart findet sich das Neutrum *sāide* 'Teergrube', das lautgesetzlich auf urn. **saupia-* zurückgeht. Aus dieser urn. Form lässt sich wiederum das semantisch äquivalente lp. Wort ableiten: zum Vergleich etwa schwed.-lp. *raudo* 'Rotfelle' < urn. *raudīō > an. *reyðr* id. usw. Mit gotl. *sāide* nahverwandt ist an. *seyðir* 'Kochgrube (in der Erde)'. Lp. *sauto* in der Zusammensetzung lp. *sauto-petsi* 'innere Föhrenrinde, die (in einer Kochgrube besonderer Art) aufgeweicht wird' (dient zur Nahrung; in einigen Lappland-Schilderungen) geht auf eine andere, mit **saupia-* nahverwandte urn. Form zurück: vgl. etwa nnorw. dial. *seyda* 'Gärung in feuchtem Heu; schwüle Luft' < urn. **saupion-*, nnorw. dial. *saud* (f.) 'Kochen' usw.

2. Osfi. *hauta* hat seine lautgerechte (urverwandte) Entsprechung wiederum in lp. *suow'de* 'Fischkieme', seltener 'grosser, offener Mund' ('os patulum, hians': Friis, norw.-lp.). Das Wort ist weit verbreitet und kommt auch im Ostlappischen vor. Diese Zusammenstellung lässt sich semantisch durch mehrere Parallelfälle bekräftigen: vgl. an. *geil* 'längliche Kluft, Hohlweg' = aschwed. *gel* 'Fischkieme' = gotl. *gail* 'grosser, offener Mund, Schlund (schwed.

'gap, stort gap'), Hals; Fischkieme', ablautend gehört hierzu an. *gil* 'Spalte, Kluft'; weiter lat. *faux*, Pl. *fauces* 'Schlund, Kehle; Krater; Höhle, Hohlweg'; mnd. *kolk*, *kulk* 'wassergefülltes Loch, Wasser-schlucht', nl. *kolk* 'Abgrund, Schlucht, Mahlstrom' = dän. *kulk* 'Speiseröhre, Rachen, Schluck' usw. Der osfi.-lp. semantische Zusammenhang kann also schon dadurch erklärt werden, dass von 'gähnendes Grab, Kluft, Loch' = 'Abgrund, Schlund' ausgegangen wird: vgl. etwa estn. *põrgu-haud* 'Abgrund der Hölle'. Mit Rücksicht aber auf das Teerbrennen, das sich mit *hauta* (auch *tervahauta*) verbindet, liegt es noch näher, die osfi. und lp. Bedeutungen über die Vorstellung des Luftlochs zu verbinden: die zugedeckte Teergrube muss mit einigen Luftlöchern (fi. *huoko*, *huokumisaukko*) versehen werden, damit das Brennen gleichmässig geschehen kann. Man vergleiche hierzu noch fi. *kala*, *saukko huokuu* 'der Fisch, der Otter schöpft Atem' (Lönnrot), hierzu also eben fi. dial. *huoko* 'Öffnung, wodurch etwas strudelt (Renvall), Grube, Vertiefung, Kluft, Luftloch in der Teergrube' u.dgl. Die gemeinsame frühurfi. Form für *hauta* — *suow'de* ist nach regelmässigen Lautverhältnissen als *šavta anzusetzen.

3. Ursprung des osfi.-lp. *hauta* — *suow'de*. Neben dem schon erwähnten germ. (urn.) **saupia-* gibt es ein weit verbreitetes urgerm. **saupa-*: ags. *sēap* 'Grube, Grab (lat. 'fovea, fossa)', Brunnen, Quelle, Wasserloch', *helle-sēap* 'Abgrund der Hölle', *wulf-sēap* 'Wolfsgrube', *fær-sēap* 'Kluft' ('baratrum, terre hiatus?'), mnd. *sōt* 'Brunnen, Quelle', agutn. *sauþr* 'Brunnen' usw. In semantischer Hinsicht könnte das osfi.-lp. Wort aus diesem germ. Wort hergeleitet werden; man beachte auch besonders, dass **saupa-* eine Ableitung zu urgerm. **seupa-* 'sieden', urspr. 'brodeln, wallen' (= fi. 'huokua') ist und demgemäss eigent-

lich ein Loch, in dem Wallen, Brodeln geschieht, bezeichnet. So stimmt also urgerm. **sauba-* semantisch auch zu fi. dial. *huoko* (s. oben 2.): die lp. Bedeutung 'Kieme' ('Atmungsorgan') passt also auch gut hierzu.

Man würde zunächst wohl erwarten, dass urgerm. **sauba-* ein frühurfi. *sawta (und nicht *šawta) ergeben hätte. Phonologisch ist aber gut vertretbar, dass das germ. /s/ als das einzige germ. Sibilantenphonem meist eine solche phonetische Realisation hatte, dass es von Urfinnen nicht nur durch ihr /s/ , sondern ebenso gut auch durch ihr /š/ substituiert werden konnte: d.h. die Realisation von germ. /s/ lag wahrscheinlich zwischen den Realisationen von frühurfi. /s/ und /š/. Als weitere Beispiele für eine solche frühe Substitution können etwa folgende Fälle angeführt werden: osfi. *hake-* (< **šake-*) 'suchen' ~ frühurgerm. **sākia-* (< vorgerm. **sāg-*) > germ. **sōkia-* > got. *sōkja-n*, an. *søkja*, ags. *sēc(e)a-n*, ahd. *suohhe-n* usw. 'suchen' und. fi. *hidas* (Gen. *hita(h)an*) 'langsam' ~ urgerm. *siþu-z > got. *seiþu-s* 'spät' ~ urgerm. *siþa-z > an. *sið-r* 'lang, herabhängend' (hierzu auch an. *sein-n* 'langsam, spät').

4. Lp. *luoi'kāt* 'ausleihen (zum einmaligen Gebrauch vermieten); (seltener) von jdm leihen'. Dieses weitverbreitete lp. Verb (auch im Ostlappischen) wird vom Verf. auf frühurgerm. **laiχ^hē* (bzw. auf ein ja-Verb **laiχ^heja-*) zurückgeführt, das im nordgerm. Verb an. *leiga*, *leigja* 'mieten', nnorw. *leie*, *leiga* 'vermieten; mieten', aschwed. *leghia* 'mieten; vermieten', nschwed. *leja* 'mieten' usw. weiterlebt. Das germ. Verb gehört mit dt. *leihen* usw. zu der ie. Sippe um **leik^h-* 'lassen, übriglassen' (> germ. 'leihen'). Im Germanischen haben wir hier also das bekannte Vernersche Gesetz: ie. -*k^h-* > frühurgerm. -*χ^h-* wird später stimmhaft, zu -*γ^h-* > urn. -*γ-* (bedingt durch ie. Akzentverhältnisse). Sowohl der Vokalismus als auch der Konsonantismus setzt also hier eine frühe Ent-

lehnungszeit voraus. Im Vokalismus wird das Kriterium von Lautverhältnis germ. /a/ ~ lp. *uo* < frühurfi. *a* gebildet (wie oben bei germ. **sauba-* ~ lp. *suow'de* ~ fi. *hauta*); im Konsonantismus verlangt die lp. Verbindung -*i'k-* eine frühe germ. oder noch vorgerm. Stufe: frühurgerm. -*χ^h-* (oder vielleicht auch -*γ^h-*) oder auch vorgerm. -*k^h-* (diese Substitution für germ. -*χ-*, -*h-* ist schon bekannt: lp. *lawkes*, Gen. *law'ka* 'Floh' ~ germ. *flauχa-z, *flauha-z > ahd. *flōh* id., hier gibt es aber keine Stimmhaftwerdung, so dass die Entlehnung nicht so alt zu sein braucht wie lp. *luoi'kāt*, auch lp. *a* ~ germ. *a* spricht hier für eine etwas jüngere Entlehnung). Ein späteres urn. -*γ-* hätte nämlich ein lp. -*i'g-* ergeben, das tatsächlich in dem späteren Lehnwort lp. *lai'go* 'Miete' < urn. **laiγōn-* > an. *leiga* id. vorkommt, in dem ganz erwartungsgemäss auch das lp. (helle) *a* für urn. *a* steht, als Zeichen einer späteren Entlehnung, genau wie auch schwed.-lp. *saude* 'Teergrube' mit seinem *a* auf urn. **saubia-* hinweist. Vgl. dasselbe doppelte Vokalverhältnis auch bei: lp. *ruow'de* 'Eisen' ~ fi. *rauta* id. ~ frühurgerm. **raudan-* > an. *rauði* 'Rasenerz', aber lp. *raw'de* 'Schmied', späteres Lehnwort: < fi. *rautia* id. Lp. *luoi'kāt* entspricht frühurfi. **lajkke-* (oder **lojkke-*) und diesem entspricht wiederum frühurgerm. **laiχ^hē-* bzw. vorgerm. **lāik^hē-* (oder **loik^hē-*) auf das genaueste. Dies alles deutet darauf hin, dass die Anfänge der germ.-fi. Kontakte in eine recht frühe Zeit zurückverlegt werden müssen. — Weitere Kriterien dafür werden im zweiten Teil dieses Artikels angeführt werden.

(Wird fortgesetzt)

Osoite:
Anschrift:

Helsingin yliopisto
Saksalainen laitos
Vuorik. 6 A
SF-00100 Helsinki 10